

Colecția

Viața în Hristos

*

Serie de autor „Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru”

Scrieri II

Colecția Viața în Hristos

Serie de autor „Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru”

Comisia de coordonare a ediției critice:

Nikolaos Gr. Zaharopoulos

Ioannis D. Karavidopoulos

Christos K. Oikonomou

Dimitrios G. Tsamis (†)

Coordonarea ediției românești:

dr. Petre Guran

Pr. dr. Dragoș Bahrim

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEOFIT ZĂVORÂTUL, sfânt

Scieri / Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru ; trad. din lb. greacă veche: Laura Enache ; ed. îngrij. de pr. Dragoș Bahrim. - Iași : Doxologia, 2015-5 vol.

ISBN 978-606-666-419-6

Vol. 2 : Cateheze ; Testament tipiconal / st. introd. de V. C. Katsaros și I. E. Stefanis ; trad. din lb. neogreacă de Mihaela Sapovici și Laura Enache ; carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. - 2016. - ISBN 978-606-666-569-8

I. Enache, Laura (trad.)

II. Vasile, Doru Octavian (pref.)

III. Bahrim, Dragoș (ed.)

IV. Katsaros, V. C. (pref.)

V. Stefanis, I. E. (pref.)

VI. Sapovici, Mihaela (trad.)

Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru

SCRIERI II

CATEHEZE

*

TESTAMENT TIPICONAL

Traducere din limba greacă veche de Laura Enache
Studii introductive de V.C. Katsaros și I.E. Stefanis
traduse din limba neogreacă
de Mihaela Sapovici și Laura Enache
Ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura Doxologia
2016

Abrevieri

ΒΕΠΕΣ – Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, Atena

Ἐπετηρίς – Ἐπετηρίς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου

Kotter – B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, Berlin, 1969 -

ΚΣ – Κυπριακές Σπουδές

PG – *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, ed. J.-P. Migne, 1-161, Paris, 1857–1866

PtT – *Patristica. Traduceri*, Iași, 2011-

VHNZ – *Viața în Hristos. Seria de autor Sf. Neofit Zăvorâțul*, Iași, 2015 -

SC – *Sources Chrétiennes*, Paris, 1941-

Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru

CATEHEZE

Introducere

Opera

Lucrarea Sfântului Neofit, cunoscută din propria mențiune din partea a doua a *Testamentului tipiconal*, unde este amintită cu titlul *Cartea catehezelor*¹, se găsește în cea mai completă formă a textului într-un singur manuscris, aflat astăzi în Biblioteca Națională a Franței, *Parisinus suppl. gr. 1317* (ff. 1-212^v). S-a crezut multă vreme că ar mai exista o copie a manuscrisului de la Paris, care ar fi fost păstrată în Constantinopol, la Metocul Sfântului Mormânt², dar cercetările efectuate au arătat că nu există o altă copie în afară de aceasta³.

În ceea ce privește titlul, citim pe f. 2^r a acestui unic manuscris păstrat al lucrării: „Cuprins al primei Cărți a Catehezelor”⁴. Pe aceeași filă găsim: „Prologul dumnezeieștilor și de suflet folositoare cateheze”. Menționarea titlului se face și la începutul textului (f. 6^r a manuscrisului): „Al monahului zăvorât Neofit preotul, prolog la *Cartea catehezelor*”⁵. De asemenea,

¹ Vezi Neofit Monahul și Zăvorâtul, *Τυπικὴ σὺν Θεῶ Διαθήκη*, ed. Arhim. Ciprian al Sfintei Arhiepiscopii a Ciprului, 1779, p. 11: „și altă carte a catehezelor”. Vezi și E. Warren (ed.), *Archaeologia of Miscellaneous Tracts relating to Antiquity*, Londra, 1882, p. 16 și I.H. Chadziioannou, *Ιστορία καὶ ἔργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου*, Alexandria, 1914, p. 100; I.P. Tsiknopoulos, *Κυπριακὰ Τυπικὰ*, Nicosia, 1969, p. 83.

² Cf. I.P. Tsiknopoulos, „Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου”, *ΚΣ*, 22, 1958, pp. 160-161.

³ Cf. C. Astruc, M.-L. Concasty, *Catalogue des manuscrits grecs, troisième partie, Le Supplément grec*, tom III, nr. 901-1371, Paris, 1960, p. 608.

⁴ Cf. *infra*, p. 41.

⁵ Cf. *infra*, p. 47.

nenumăratele mențiuni din textul manuscrisului la „cateheze” (mai cu seamă în însemnările marginale ale textului), dar și mențiunile autorului, atât la început (f. 6^v: ὥστε μὴ ὀλίγους τινὰς κατηχήσεις σοι γράψαι, „astfel încât să-ți scriu nu puține cateheze”), cât și la sfârșit (f. 211^v: οὐ δύναται λέγειν καὶ κατηχίζειν τοῖς ὑπ’αὐτὸν τὰ σωτηρίας ἐχόμε—να..., „nu poate să spună și să catehizeze cele ce sunt spre mântuire celor ce sunt sub el”), întăresc ideea că aceste *Cateheze* constituiau un corpus separat în cadrul operelor lui Neofit, pe care însuși autorul îl socotește parte integrantă a acestora, cu titlul *Cartea catehezelor*⁶.

În ciuda faptului că în cuprinsul manuscrisului se face o împărțire a lucrării în două „cărți” (vezi f. 2^r a manuscrisului: „Cuprinsul primei Cărți a Catehezelor”⁷; a se vedea și f. 3^v: „cuprinsul celei de-a doua cărți”⁸, precum și la f. 5^r: „Cu ajutorul lui Dumnezeu, sfârșitul Cărții întâi a catehezelor” și „aici începe, cu ajutorul lui Dumnezeu, cea de-a doua carte”)⁹, locul din *Testamentul tipiconal* în care termenul este folosit rezumativ și prin care se înțelege integrarea conținutului într-o unitară *Carte a catehezelor*, este prin el însuși suficient pentru a da titlul operei, care nu este altceva decât o culegere de omilii și cuvinte catehetice adresate monahilor din comunitățile monastice ale Peșterii și Mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur Koutsouventi¹⁰.

⁶ Vezi și I.P. Tsiknoropoulos, „Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου”, p. 160.

⁷ Cf. *infra*, p. 41.

⁸ Cf. *infra*, p. 43.

⁹ Cf. *infra*, pp. 168, 170.

¹⁰ Pentru informații privitoare la această mănăstire în perioada în care a trăit Cuviosul Neofit, a se vedea K. Chatzipsalti, „Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγκλείστου βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα. Εἰδήσεις τινὲς περὶ τῆς ἐν Κύπρῳ Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου”, *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπισ-τημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* (în continuare, *Ἐπετηρὶς*), VI (1972-1973), Nicosia, 1973, pp. 125-131.

Termenul de „cateheză” și tradiția genului în lumea primelor veacuri creștine și în cea bizantină

Termenul de „cateheză” care predomină, după cum am văzut, în cuprinsul *Cărții catehezelor* Cuviosului Neofit, nu denotă decât înțelesul acestui cuvânt așa cum era folosit deja în epoca Noului Testament¹¹, adică învățătura adresată membrilor Bisericii, care urmau să cunoască mai bine sensul adânc al adevărilor creștine¹². Deosebirea Liturghiilor în „Liturghia catehumenilor” și „Liturghia credincioșilor” dovedește importanța învățăturii catehetice în organizarea timpurie a Bisericii¹³. *Constituțiile apostolice* rânduiesc mai precis cele privitoare la cele pe care trebuie să le predea învățătorii catehumenilor până la momentul botezului lor, dar și după aceea, de-a lungul călătoriei treptate a credinciosului către întărirea în adevărurile credinței creștine¹⁴. Nevoia unei formări teologice a credincioșilor a favorizat crearea și dezvoltarea cunoscutelor Școli

¹¹ De exemplu Lc. 1,4: „Ca să te încredințezi despre temeinicia învățaturii pe care ai primit-o”; Rom. 2, 18: „fiind învățat din lege”; I Cor. 14, 19: „Dar în biserică vreau să grăiesc cinci cuvinte din mintea mea, ca să învăț și pe alții”.

¹² A se vedea Fapte 18, 25: „Acesta (Apollo) era învățat în calea Domnului și, arzând cu duhul, grăia și învăța drept cele despre Iisus”; Gal. 6,6: „Cel care primește cuvântul învățaturii să facă parte învățătorului său din toate bunurile”.

¹³ Sensul s-a păstrat până astăzi în greaca nouă: „Nu-mi faci mie cateheză!”; vezi și E. Kriarás, *Νέο ελληνικό λεξικό τῆς σύγχρονης δημοτικῆς γλώσσας, γραπτῆς καὶ προφορικῆς*, Atena, 1995, s.v. *katihisi*.

¹⁴ *Constituțiile apostolice*, PG 1, 1057: „După cum trebuie catehumenii să se întărească”; cf. și X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, I, Paderbornae, 1905 (= *ΒΕΠΕΣ*, II, Atena, 1955, pp. 5-180), cartea VII, cap. 39. A se vedea și H.K. Papastáthis, *Νομοκάνων Γεωργίου Τραπεζουντιῶν. Ἡ εἰς τὴν νεοελληνικὴν μεταγλώττισις τῶν Διαταγῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, κατὰ τὸ Ms. gr. 696 (297) τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας*, Atena, 1985, pp. 570-571.

catehetice¹⁵, în cadrul cărora se cultiva, într-o manieră mai sistematică, învățătura catehetică și se creau premisele pentru încheierea unei noi direcții a retoricii creștine, catehezele.

Cateheze au scris destul de mulți dintre Părinții Bisericii, pe tot parcursul îndelungatei istorii eclesiastice. Printre cele mai importante repere cronologice ale istoriei literaturii teologice se pot număra trei perioade de maximă înflorire a umanismului religios: secolele al IV-lea, al IX-lea și al XII-lea.

Prima perioadă este reprezentată mai ales de Sfântul Chiril al Ierusalimului (mijlocul secolului al IV-lea), ale cărui *Cateheze*¹⁶ pun bazele unei tradiții ce a dominat în întreaga istorie a Imperiului Bizantin, aceea de a rosti „cateheze povățuitoare”, mai ales în perioada postului (în Postul Mare¹⁷, de pildă), urmate de „catehezele mistagogice”¹⁸, reprezentând o învățatură catehetică de un nivel superior, privind Tainele Bisericii.

În spațiul monahismului bizantin, *Catehezele* (mari și mici) Sfântului Teodor Studitul¹⁹ (sec. VIII-IX) orientează practica

¹⁵ Referințe la aceste școli găsim la P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971, pp. 51-52, nota 17.

¹⁶ Cf. P. Hristou, *Ελληνική Πατρολογία*, t. Δ: *Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς Δ' καὶ Ε' αἰῶνες*, Tesalonic, 1989, pp. 484-487; la pp. 492-495 poate fi consultată bibliografia referitoare la acest subiect.

¹⁷ Cf. H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 254; K. Dyonouniότου, „Αἱ ἀνέκδοτοι Κατηγήσεις τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαήλ Ἀκομινάτου”, în *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 3 (1928), pp. 296-315, unde poate fi consultată o analiză detaliată a perioadei în care se practica rostirea publică a catehezelor. Există și astăzi, în Biserica Ortodoxă, obiceiul de a însoți asceza din perioada Postului Mare de cateheze (cf. G.P. Vergotί, *Η νηστεία τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς*, teză de doctorat, Tesalonic, 1983).

¹⁸ A se vedea E. Theodόρου, art. „Κατήχησις”, în *Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, t. 7, Atena, 1965, col. 453-456.

¹⁹ În legătură cu viața și opera Sfântului Teodor Studitul, a se vedea G. Fatouros, *Theodori Studitae, Epistulae*, I, Berlin, 1991, pp. 4-38, unde poate fi

didactică a Părinților către purtarea zilnică de grijă în ceea ce privește învățătura de credință corectă a monahilor. Este epoca începuturilor întâiului umanism bizantin și ale umanismului religios al Ortodoxiei²⁰.

În epoca următoare, generalizarea botezării copiilor și creștinarea în masă a unor popoare nu a favorizat învățătura catehetică care precedă botezul²¹, în practica ecleziastică însoțită cu manifestarea liturgică specifică botezului, ceea ce nu înseamnă că a lipsit cu totul nevoia catehizării și a cuvintelor de catehizare din misiunea didactică a cuvintelor ecleziastice.

În secolul al XII-lea, epocă în care retorica²² se reînnoiește și atinge punctul maxim al expresiei sale, cuvintele de catehizare

consultată bibliografia legată de acest subiect. În ceea ce privește lucrarea sa intitulată *Catehezele Mici*, edițiile complete mai vechi, dar dificil de abordat (J. Cozza-Luzzi, *Sancti Theodori Studitae sermones parvae catecheseos*, în A. Mai, *Nova Patrum Bibliotheca*, IX, 1, Roma, 1888 și E. Auray, *Sancti patris nostri et confessoris Theodori Studitis praepositi Parva catechesis*, Paris, 1891), nu pot fi, totuși, înlocuite de ediția: Sfântul Teodor Studitul, *Μικρὰ Κατήχησις*, ediție și note de Arhim. Nikódimos Skretás, vol. I-II, *Orthóchos Kypséli*, Tesalonic, 1984.

Este cu totul imposibil ca Sfântul Neofit să fi cunoscut cealaltă mare operă *Κατηχητικόν, τουτέστιν αἱ Κατηχήσεις τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, μεταγλωττισθεῖσαι μὲν εἰς ἀπλήν φράσιν ὑπὸ ἐναρέτων ἀνδρῶν, παρὰ δὲ Νικολάου τοῦ Γλυκέος τὰ νῦν εἰς τύπον ἐκδοθεῖσαι ἰδίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐπιμελείᾳ διορθωθεῖσαι τοῦ σοφωτάτου ἀββᾶ Γραδενίγου, βιβλιοφύλακος καὶ κοινου διορθωτου*, Veneția, 1676. În legătură cu *Catehezele „Mici”* și „Mari” ale Sfântului Teodor Studitul, vezi G. Fatouros, *op. cit.*, pp. 21-22.

²⁰ Privitor la această temă, vezi P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, p. 105, ș.u. A se vedea și P. Speck, „Weitere Überlegungen und Untersuchungen über die Ursprünge der byzantinischen Renaissance”, *Ποικίλα Βυζαντινὰ* 6, Varia II, Bonn, 1987, pp. 255-283.

²¹ A se vedea P. Trembélas, *Κατήχησις*, Atena, 1931, pp. 37-38. Pentru tradiția laică a catehumenatului și a botezării pruncilor, vezi V. Apostolopoulou, *Ἀπὸ τὸ λαϊκὸ ἐορτολόγιο*, Tesalonic, 1987/1988, pp. 41-43.

²² Vezi H.G. Beck, „Ἡ ρητορικὴ τῶν Βυζαντινῶν ὡς ἔκφρασις τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος”, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς*

sunt un gen cultivat cu predilecție de scriitorii eclesiastici. În aceeași epocă în care a trăit și Sfântul Neofit²³, *Catehezele* lui Mihail Choniatis²⁴ determină mai lămurit itinerariul acestei forme a artei retoricii pe arcul unui cerc mai larg pe care l-a descris această specie literară de-a lungul vremii, lămurind încă și modul în care lucrează și în această epocă cateheza în relație cu momentul rostirii publice a operelor retorice²⁵.

Variata tradiție scrisă a cuvintelor catehetice era, probabil, necunoscută Sfântului Neofit, care cunoștea, însă, foarte bine baza acesteia²⁶ și funcția liturgică a învățăturii în cadrul comunității

Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 9, 1965, pp. 101-102 (= „Antike Beredsamkeit und bizantinische Kallologia”, *Antike und Abendland* 15, 1969, pp. 91-101; retipărire în *Variorum Reprints*, Londra, 1972, XV; vezi și *idem*, *Kirche*, pp. 629-638. Din aceeași perioadă face parte și opera lui Neofit (*op. cit.*, pp. 633-634).

²³ În legătură cu viața și opera Cuviosului Neofit, amintesc în continuare cele mai importante lucrări biografice: I. Chatziioánnou, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού και έγκλειστου*, Alexandria, 1914. I.P. Tsiknopoulos, *Ο βίος του άγιου Νεοφύτου του Έγκλειστου και σύντομος ιστορία της ιεράς Μονής του*, Nicosia, 1950. A.H. Meraklí, *Ο βίος και τὰ έργα του άγιου Νεοφύτου και σύντομος ιστορία της ιεράς μονής του*, Nicosia, 1976. Completă și exhaustivă este lucrarea lui C. Galatariótu, *The Making of a Saint. The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University Press, 1991.

²⁴ A se vedea G. Stadtmüller, „Michael Choniatēs Metropolit von Athen (ca. 1138 – ca. 1222)”, *Orientalia Christiana* XXXIII, 2, nr. 91, febr. – mart. 1934, pp. 133, 222-223, 234-236. Lucrarea lui F. Kolovou, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολή στη μελέτη του βίου και του έπιστολογραφικού του έργου*, teză de doctorat, Ioánnina, 1991, reprezintă o actualizare a bibliografiei și o contribuție matură la cercetarea operei lui Mihail Choniatis. Informațiile referitoare la catehezele acestuia sunt cuprinse între paginile 62-67 ale acestei lucrări.

²⁵ În legătură cu această problemă, vezi K. Dyounouniotis, *Αί άνέκδοτοι Κατηχήσεις του μητροπολίτου Αθηνών Μιχαήλ Ακομινάτου*, p. 296 ș.u.

²⁶ Este sigur faptul că citise sau cel puțin cunoștea *Catehezele* Sfântului Chiril al Ierusalimului, de vreme ce printre manuscrisele care au aparținut „Sfintei Bibliotecii” a Peșterii, se află și manuscrisul *Coisl. gr. 227*, păstrat până astăzi, datând din secolul al XI-lea, care cuprinde 22 dintre catehezele Sfântului Chiril (*cf.* I.P. Tsiknopoulos, „Κίνητρα, πηγαί του συγγραφικού

monastice, pe care el însuși o slujea efectiv, având drept mărturie *Cartea catehezelor*, o culegere în legătură cu care deținem câteva informații sigure: a) cine a fost inițiatorul adunării catehezelor într-un singur corpus, b) cui se adresează și c) în ce scop au fost consemnate în scris, ea constituind penultima operă din producția literară a Sfântului Neofit.

Inițiatorul, destinatarii și scopul redactării operei

În prologul primei cărți a *Catehezelor*, dar și în epilogul celei de-a doua cărți, Sfântul Neofit scrie că inițiatorul și cel care a comandat această culegere a fost chiar fratele său, Ioan, care este atestat după anul 1198 ca egumen al Mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur Koutsouventi.

În titlul prologului, text care nu este altceva decât o scrisoare a sfântului adresată fratelui său, întreaga operă este adresată (f. 2^r a manuscrisului) „către același, fratele și monahul Ioan, egumenul renumitei Mănăstiri a lui <Kout>souventi și către monahii aflați sub păstoria sa”²⁷. În această epistolă, Sfântul Neofit scrie (ff. 6^v-7^r): „Ne-ai scris nouă să nu ne lenevim, nici să fim nepăsători... astfel încât să-ți scriu nu doar vreo câteva cateheze, ci potrivite cu și referitoare la toate sărbătorile și la toate duminicile de peste an”²⁸. Adresează aceste cuvinte însă nu fratelui său, ci egumenului Ioan (f. 10^r): „τῷ ποιμένι προῶτον ἀσπάζεται καὶ ὁμιλεῖ” („îl salută mai întâi pe păstor și lui îi vorbește”)²⁹. Ca păstor al turmei este necesar să cunoască căile prin care (f. 7^v) „εἰς τὸ ἐκθρέψαι λόγῳ Θεοῦ ... θρέμματα λογικὰ καὶ ποτίσαινάματα θεικὰ διψώσας σωτηρίαν ψυχάς”

ἔργου τοῦ Ἐγκλείστου ἀγίου Νεοφύτου. Ἡ Ἁγία Βιβλιοθήκη”, ΚΣ 18, 1954, p. 99).

²⁷ Vezi *infra*, p. 41.

²⁸ Vezi *infra*, pp. 47-48.

²⁹ Vezi *infra*, p. 51.

Cuprins

Abrevieri	5
Cateheze	7
<i>Introducere</i>	9
<i>Cuprinsul Catehezelor</i>	41
<i>Cartea I</i>	45
Cuvânt înainte	47
Cateheza 1	52
Cateheza a 2-a	55
Cateheza a 3-a	57
Cateheza a 4-a	66
Cateheza a 5-a	77
Cateheza a 6-a	84
Cateheza a 7-a	90
Cateheza a 8-a	93
Cateheza a 9-a	97
Cateheza a 10-a	103
Cateheza a 11-a	111
Cateheza a 12-a	116
Cateheza a 13-a	120
Cateheza a 14-a	125
Cateheza a 15-a	130
Cateheza a 16-a	134
Cateheza a 17-a	139
Cateheza a 18-a	145
Cateheza a 19-a	151
Cateheza a 20-a	154
Cateheza a 21-a	158

Cateheza a 22-a	162
Cateheza a 23-a	165
<i>Cartea a II-a</i>	169
Cateheza 1	171
Cateheza a 2-a	176
Cateheza a 3-a	181
Cateheza a 4-a	185
Cateheza a 5-a	190
Cateheza a 6-a	194
Cateheza a 7-a	199
Cateheza a 8-a	203
Cateheza a 9-a	208
Cateheza a 10-a	213
Cateheza a 11-a	218
Cateheza a 12-a	222
Cateheza a 13-a	226
Cateheza a 14-a	230
Cateheza a 15-a, Cateheza a 16-a, Cateheza a 17-a	234
Cateheza a 18-a	237
Cateheza a 19-a	241
Cateheza a 20-a	245
Cateheza a 21-a	251
Cateheza a 22-a	256
Cateheza a 23-a	260
Cateheza a 24-a	264
Cateheza a 25-a	268
Cateheza a 26-a	272
Cateheza a 27-a	277
Cateheza a 28-a	281
Cateheza a 29-a	285
Cateheza a 30-a	289
Cateheza a 31-a	296
Cateheza a 32-a	300

Testament tipiconal	307
<i>Introducere</i>	309
<i>Text</i>	327
Anexe	373
Indici scripturistici	389